

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת ואתחנן, תשס"ז
מספר 714מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

ויתעבר ה' בי למענכם

פעמיים נזכר בפרשתנו שבגלל עם ישראל נענש משה לבלתי עבור את הירדן (ג: כו-כו; ד: כא). סיבת העונש מתוארת בפרשת חקת (במ' כ: יב), ששם הקדוש ברוך הוא מאשים את משה ואהרון במילים "יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל" ומודיעם את עונשם: "לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ". השאלה האחת היא מה הביא את משה ואהרון לשנות מציווי השם ולהכות בסלע, והאחרת – מה היחס בין חטאם ובין גזר הדין האוסר עליהם להביא את העם לארץ ישראל ולהנהיגו? מדוע הא-ל כה נחרץ שלא לקבל את תחינת משה, המנהיג הוותיק, עד שאומר לו: "רב לך אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה" (ג: כו)? ושמה אפשר להשיב מאופי גזר הדין הנ"ל על עילת חטאם?!

כדי להשיב על קושיות אלו יש להיזכר בפרשה דומה מספר שמות י"ז. שם, כבספר במדבר כ', לא היו מים לעדה, העם רב עם משה והלין על העלתו ממצרים למות במדבר. הפתרון שם היה הוצאת מים מסלע באמצעות הכאתו במטה, אך שם היה זה בצו ה', ואילו בבמדבר כ' הייתה זו יזמה אנושית של משה.¹

יש מי שהסיק מהדמיון בין שמות י"ז לבמדבר כ' שבשני המקומות מדובר במעשה אחד.² אמנם גם לשיטתנו יש אנלוגיה בין שתי הפרשיות, ואולם הסברה כאילו מדובר במעשה אחד שגויה, כפי שנראה להלן. יש כמה הבדלים בין שתי הפרשיות:

מס'	שמות י"ז	במדבר כ'
1.	מוטיב הסקילה (בפס' ד משה מציין את חששו לפני ה' ואומר: "עוד מעט וסקלני").	אין מוטיב סקילה.
2.	התלונה נאמרת בגוף ראשון יחיד ("להמית אתי ואת בני ואת מקני בצמא" – פס' ג).	התלונה נאמרת בגוף ראשון רבים בלבד (הטענה דומה: "ולו גוענו בגוע אחינו לפני ה' ולמה הבאתם את קהל ה' אל המדבר הזה למות שם אנחנו ובעירנו, ולמה העליִתנו ממצרים להביא אתנו אל המקום הרע הזה" – פס' ג-ה).
3.	ציווי ה': הכאה לעיני זקני ישראל ("והכית בצור... ויעש כן משה לעיני זקני ישראל" – פס' ו).	ציווי ה': דיבור לעיני ישראל ("והקהל את העדה... ודברתם אל הסלע לעיניהם" – פס' ח).

¹ ראו רמב"ן לפס' ז, המבטל הבדל זה בטענה ש"הכתוב יקצר בדבר הנשמע", והציווי "קח את המטה" מוכיח, וכלשונו: "ואילו היה רצונו בדיבור בלבד מה המטה הזה בידו" – ומוצא ראייה לדבריו מן המקרא. לדידנו, אין צורך בכל זה, שהרי ההבדל ברור מפשט הכתובים.

² ר' יוסף בן יצחק מאורליאנס הידוע בכינויו "בכור שור", מבעלי התוספות מהמאה ה-12 כותב על במדבר כ: ח: "ותדע שאחד זה המעשה". ראו: י' נבו, פירושי ר' יוסף בכור שור על התורה, ירושלים תשנ"ד, עמ' רעו. ובמחקר החדש ראו: י' מילגרום, במדבר (עולם התנ"ך), ירושלים-רמת גן 1985, עמ' 115; B.A. Levine, Numbers 1-20 (AB), New-York 1993, p. 484

4. העם מנסה את ה' ("שם המקום מסה ומריבה... ועל נסתם את ה' לאמר היש ה' בקרבנו אם אין" – פס' ז).	רבו את ה' סתם ("המה מי מריבה אשר רבו בני ישראל את ה' ויקדש בם" – פס' יג. שם המקום מופיע ללא התיבה "מסה", מלשון ניסיון).
5. העונש אינו מצוין במפורש (וראו להלן).	משה ואהרן בלבד נענשים (פס' יב).

משמעות ההבדלים חשובה להבנת הנאמר בבמדבר כ' – המקור המפורט של חטא משה ואהרן. כאמור, בשמות י"ז התורה כותבת במפורש שמשה חש מאוים בסקילה מצד העם. ההתקפה מצד העם קיצונית. בבמדבר אין הדבר כן: אמנם העם נקהל על משה ואהרן, ואולם אין ביטוי לכוונתו לסקול אותם למוות.

בשמות י"ז תלונת העם נאמרת בלשון יחיד כמבטאת אופי אינדיבידואלי, ויתרה מזה אגוצנטרי, כעולה מן הכתובים בבמדבר המיטיבים להביע את האחדות בתלונה, ויעידו המילים "אחינו", "אנחנו", "אתנו"; המקנה הנתון בסכנה משותף, והסכנה משותפת לכל העם. הבדל נוסף בין האירועים הוא ברמה הרוחנית של העם. בשמות י"ז התורה מציינת במפורש את הפקפוק של ישראל בהימצאות ה' במחנה, ואילו בבמדבר כ' לא זו בלבד שלא מצוין פקפוק כזה, אלא ביסוד דברי תלונתם הביע העם אמונה בה'.

יש לשים לב למילים הברורות של העם: "ולו גָּנַעְנוּ בְּגֹנֵעַ אַחִינוּ לְפָנֵי ה', ולמה הבאתם את קהל ה' אל המדבר הזה למות שם אנחנו ובעירנו" (במ' כ:ג-ד). יתרה מזו, העם משקף את אמונתו בהבטחת ה' על ארץ ישראל: "ולמה העליחנו ממצרים להביא אתנו אל המקום הרע הזה, לא מקום זרע ותאנה וגפן ורמון ומים אֵין לשות" (שם ה).³

אם כן, המעמד הרוחני הלוקה באמונה בשמות י"ז נותן רשמיו גם בפרט, שאינו מרגיש את שייכות הגורל הישראלי, ואילו העם בבמדבר כ' חש את כלליות ישראל בגורלו דווקא מתוך הרגש האמוני.⁴ כך אפשר להבין גם את ההבדל העקרוני בין שתי דרכי ה' בפתרון תלונת ישראל בשני המקרים: בשמות (כ:ה) ה' מצווה להכות את הסלע ולהוציא ממנו מים, כיאה למעמד הרוחני של העם: נס פחות ומגושם, לעומת הציווי לדבר אל הסלע (במ' כ:ח) שקיומו היה עשוי להיות נס מופשט וכמעט שלא ניתן להזמה, על פי רמת העם באותה שעה.⁵ אמנם קשה להבין את הנהגת הנסים, שכן לכאורה ההיפך היה צריך להיעשות: המפקפק באמונה ראוי אולי לנס שקשה להפרכה ולא השלם באמונה, אשר מאמין בין כך ובין כך!

אפשר שבשמות י"ז חובת ההוכחה לא הייתה עקרונית כמו המניע השלילי שבתלונה. כיצד העם שרק עתה יצא ממצרים וחווה נסים גלויים שאל "היש ה' בקרבנו אם אין!?" רעיון שמסביר היטב את פשר הציווי להיראות הנס לעיני זקני ישראל בלבד, ולא לעיני כל העם, שהשמיעה על הנס או ראייתו בפועל לא תוסיף או תגרע מאומה מכבוד ה' בעיני ההמון.

אם כן, נוכל להכריע ולומר שדרשת סמיכות הפרשיות של חטא העם ברפידים עם מלחמת עמלק הבאה מיד אחרי פרשת "מסה ומריבה" (שמ' יז:ח-טז) דבוקה ושקולה כנגד החטא הכללי של העם כולו שם,⁶ מה שאין כן העונש האינדיבידואלי למשה ולאהרן בקדש. ואם כן, יש לסכם ולומר שהחטא של משה ואהרן יסודו בחוסר הבנתם את העם שלפניהם, דור הבנים של החוטאים ברפידים,⁷ הדור שלאחר מתן תורה. נראה שמשה ואהרן פקדו ריב אבות המוכר להם מלפנים על דור הבנים; זהות בנושא התלונה הטעתה אותם לחשוב כאילו מדובר באותו שורש של חוסר אמונה ומרי'⁸ גם אצל הבנים,⁹ ולא עשו כדברי ה' שציווה לקדש שמו על ידי הדיבור דווקא. מתוך

³ אפשר לראות בפס' זה את תלונת בני ישראל על היעדר קיום ההבטחה. מכל מקום, האמונה בה' אכן מובעת, ואפשר לפרש טרוניה זאת כציפייה עתידית לא ממומשת נוכח ההווה המעיק.

⁴ השורש ק-ה-ל מופיע בבמ' כ' שבע פעמים, ומכאן אולי אפשר ללמוד על האופי החברתי-דתי בהתקלות, מוטיב שאינו מופיע בשמות ואף לא המונח "עדה" המקביל ל"קהל", שאגב מופיע בבמדבר כ' חמש פעמים.

⁵ ראו פירוש ספורנו לבמ' כ:ח, המבדיל בין דרגת הנס בדיבור, שלידו הוא פעולה שכלית ונכבדת, לבין הנס בהכאה כבשמ' י"ז. ואולם אין הוא תולה את ההבדל בגודל מעלתם של ישראל, אלא בצורך בכל אחד מהנסים על פי תוכן התלונה בכל מקום, וראו דבריו שם.

⁶ רש"י (שמ' יז:ח) על פי פסיקתא רבתי פ"ג, ו.

⁷ דעת סדר עולם ט'; קדמוניות ד', עח; אבן עזרא ורשב"ם. וכך היא דעתנו כפי הנלמד מגוף המאמר המבחין ברורות באופי השונה שבין שתי העלילות.

⁸ "שמעו נא המרים" – פס' י.

⁹ ראו בפירוש "אור החיים" על פס' יג, המסביר את טעם הכפילות במילים "מי מריבה אשר רבו": "ונראה שהכתוב בא לתת טעם להקפתו יתברך על קדושת שמו בענין זה ואמר 'המה מי מריבה' וגומר, ומריבה זו מצדיקה באומרו 'אשר רבו', פירוש שטענו טענה נגד ה', וצדקן בטענת מריבתם".

יזמה אישית הם הכו בסלע לא פעם אחת אלא פעמיים (בזה מוכחת כוונה בפעולה, שכן אין מדובר במשוגה וחוסר תשומת לב).¹⁰

לפיכך נענשו משה ואהרון באי הכנסת העם לארץ ישראל והנהגתו בה, שכן מנהיגים שאינם מבינים הלך רוח דורם, דיים שיסיימו את תפקידם.

אגב, להבנת ריב העם בבמדבר כ' נאה לצטט את המאמר מספר הזוהר (פרשת בלק קצ"ה ע"א), הדורש את הפסוק (תה' קב:א): "תפלה לעני כי יעטף" (בترגום חופשי):

שלושה הם שכתוב בהם תפילה... 'תפלה למשה איש הא-להים' (תה' צ:א), תפילה זו שאין כדוגמתה באדם אחר. 'תפלה לדוד', תפילה זו היא תפילה שאין כדוגמתה במלך אחר. 'תפלה לעני', תפילה זו היא מאותן שלוש (כעוטפת את השתים האחרות - ש.א). מי החשובה מכולם? הוי אומר תפילה של העני. תפילה זו קודמת לתפילה של משה,¹¹ וקודמת לתפילה של דוד, וקודמת לכל שאר התפילות שבעולם. מה הטעם? משום שהעני הוא שבור לב וכתוב (תה' לד:יט) 'קרוב ה' לנשברי לב' וגו'. ועני עושה תדיר ריב עם הקב"ה, והקב"ה מציית ושומע את תפלתו.

יוצא מכאן שפעמים שיש ריב שמניעו צודקים וכשרים לפני הקב"ה, ואילו על הריב בשמות י"ז אפשר לדרוש את הפסוק ממשלי (כב:י): "גרש לץ ויצא מדון וישבת דין וקלון" – שם מבאר רש"י: "לץ = יצר הרע".

שמר (דן שמיאור) אריאלי
דוקטורנט במחלקה לפילוסופיה

¹⁰ בדומה למעמד הסנה (שמ' ד: י, יג) ולשבירת הלוחות (שם, לב:יט).

¹¹ המדובר כאן ב"ואתחנן אל ה'" שנדחקה משום תרחישים אפשריים נוספים שעלולים להיות בארץ-ישראל, מלבד בקדש, ומועדים לחוסר הבנה מצד המנהיגים.